

# TÜRK DİLİ DERSİ

4. Hafta: Biçim Bilgisi (Morfoloji) & Cümle Bilgisi

**Bölüm 1: Yapı Bilgisine Giriş**

# Biçim Bilgisi (Morfoloji) Nedir?

---

Dilbilgisinin; anlamlı ve işlevli en küçük birimler olan kelimelerin ve eklerin yapısını, işlevini ve kullanımını inceleyen koludur.

## Temel Kavramlar

- **Biçimbirim (Morfem):** Dildeki anlamlı en küçük parça (Kökler ve ekler).
- **Kök:** Yapım eki almamış, anlamlı daha küçük parçalara ayrılamayan özdür.  
Örnek: *yıldız, ev, kol, aç...*
- **Gövde:** Köke yapım eki getirilerek türetilmiş yeni kelimedir.

Örnek: *baş-la-n-gıç, Ankara-lı*

Kök ile gövde arasında mutlaka mantıksal bir **anlam ilişkisi** bulunmalıdır.

# Yapısına Göre Kelimeler

## 1. Basit Kelimeler

Yapım eki almayan sözcüklerdir. Çekim eki alabilirler ama yapıları değişmez; daima kök hâlinde bulunurlar.

### ÖRNEKLER

"Dün burada hava çok sıcaktı."  
"İnsanlar kitabı sev-meli."

## 2. Türemiş Kelimeler

Kök veya gövdelere **yapım eki** getirilerek oluşturulan, yeni anlam kazanmış sözcüklerdir.

### ÖRNEKLER

"Yeni bir **kitap-lık** yaptırdık."  
"**Sol-gun** yüzünde bir ben vardı."

### 3. Birleşik Kelimeler (İsimler)

İki veya daha fazla sözcüğün bir araya gelerek kendi anlamlarından az çok farklı, yeni bir kavramı karşılayacak şekilde kaynaşmasıdır.

| OLUŞUM ŞEKLİ                   | ÖRNEKLER                                      |
|--------------------------------|-----------------------------------------------|
| İsim Tamlaması Yoluyla         | hanımeli, ayakkabı, aslanağzı, Çanakkale      |
| Sıfat Tamlaması Yoluyla        | sivrisinek, karadul, Acıgöl, açıkgöz          |
| İki Çekimli Fiilin Kaynaşması  | çekyat, gelgit, biçerdöver, uyurgezer         |
| İsim + Çekimli Fiil Kaynaşması | mirasyedi, gecekondu, imambayıldı, bilgisayar |

Birleşme sırasında sözcüklerin **ikisi de** anlamını yitirebilir (*aslanağzı*), **biri** yitirebilir (*rüzgârgülü*) veya **hiçbiri** yitirmeyebilir (*ayakkabı*).

# Birleşik Fiiller

---

Fiillerin yapılarına göre üç ana grupta incelenen, kalıplaşmış hareket bildiren yapılardır.

## 1. Kurallı Birleşik Fiiller (Daima bitişik yazılırlar)

- **Yeterlilik (Fiil + ebil-):** Gücü yetme, olasılık, rica.  
*Sınıfı geç-e-bil-irim. / Çöz-e-me-dim (Olumsuzunda bil- düşer).*
- **Tezlik (Fiil + iver-):** Çabukluk, aniden olma.  
*Kurbağa sineği yakala-yı-ver-di. / Görmeyiver (Önemsizlik).*
- **Sürerlik (Fiil + edur/ekal/egel):** Eylemin devam etmesi.  
*Süregelmiş, uyuyakalmışım, gidedursun.*
- **Yaklaşma (Fiil + eyaz-):** Neredeyse gerçekleşme.  
*Düşeyazdım, öleyazdım.*

# Yardımcı Fiiller ve Deyimleşmiş Fiiller

## 2. Yardımcı Fiille Yapılanlar

İsim soylu bir sözcük ile *etmek*, *eylemek*, *olmak*, *kılmak* yardımcı eylemlerinin birleşmesiyle oluşur.

**Ayrı Yazılanlar:** mecbur olmak, dua etmek, terk etmek.

**Bitişik Yazılanlar (Ses Olayı Varsa):** seyretmek (i düşer), affetmek (f türer), hapsolmak.

## 3. Anlamca Kaynaşmış (Deyimleşmiş) Fiiller

Sözcüklerin gerçek anlamlarından uzaklaşarak yeni bir anlam ifade edecek şekilde kalıplaşmasıdır.

- Ayak diremek
- Dudak bükmek
- Kafa şişirmek
- Kasıp kavurmak

# Çekim Ekleri: İsim Çekim Ekleri

---

Sözcüğün anlamını veya türünü değiştirmeyen, cümle içindeki ilişkilerini sağlayan eklerdir.

- **Çokluk Eki (-lar / -ler):** Sayıca çokluk bildirir. (Evler, okullar)  
*\*Farklı anlamlar katabilir: Türkler (seçme/soy), Bülent Beyler (saygı/aile).*
- **İyelik Eki (Aitlik):** İsmi kime/neye ait olduğunu belirtir.  
*Benim defter-im, onun bilgi-si. (Belirtme hal eki "-i" ile karıştırılmamalıdır!)*
- **Eşitlik Eki (-ca / -ce):** İsimleri sıfat veya zarf yapar.  
*Çocukça (benzerlik), Ailece (birliktelik), Bence (görelilik).*
- **İlgi Eki (-ın / -in):** İyelik ekiyle birlikte isim tamlaması kurar.  
*Ben-im kitabım, Okul-un kapısı.*

# İsim Hal (Durum) Ekleri

| HAL EKI                   | İŞLEV VE SORU                                 | ÖRNEK CÜMLELER                                                       |
|---------------------------|-----------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------|
| Belirtme Hâli (-i, -ı)    | Fiilin neyi/kimi etkilediğini gösterir.       | Sesi duydum. Okulu bitirdim.                                         |
| Yönelme Hâli (-e, -a)     | Nereye, kime yönelindiğini belirtir.          | Okula gitmedim. Akşama geleceğiz (zaman).                            |
| Bulunma Hâli (-de, -da)   | Nerede bulunduğunu gösterir.                  | Durakta bekliyor. Beşte gidelim.<br>*Gözde kişi (Yapım eki olmuştur) |
| Ayrılma Hâli (-den, -dan) | Nereden çıkıldığını/uzaklaşıldığını gösterir. | Dükkândan çıktı. Hastalandığından gelmedi.                           |

# Çekim Ekleri: Fiil Çekim Ekleri

---

## 1. Zaman Ekleri (Bildirme Kipleri)

- Duyulan/Öğrenilen Geçmiş: gel-miş
- Görülen/Bilinen Geçmiş: oku-du
- Şimdiki Zaman: gid-i-yor
- Gelecek Zaman: yat-acak
- Geniş Zaman: gel-ir

## 2. Dilek Kipleri

- Dilek-Şart: Gider-se-m
- İstek: Otur-a-yım
- Gereklilik: Git-meli-yim
- Emir: *Eki yoktur (Gel, Gitsinler).*

**Şahıs Ekleri:** Kip eklerinden sonra gelerek eylemi kimin yaptığını belirtir.  
*Geliyor-um (1. Tekil), Yürüdü-ler (3. Çoğul)*

# Ek-Fiil (Bildirme Çekimi) & Yapı Analizi

## Ek-Fiil (İmek)

İsim soylu sözcüklerin sonuna gelerek onları yüklem yapar. (-idi, -imiş, -ise, -dir)

Güzel-di. / Kardeşi-ymiş. / Var-dır. / Sarı-ysa.

## Morfolojik Analiz Örneği

### Muvaffakiyetsizleştiricileştiriveremeyebileceklerimizdenmişsinizcesine

- **Muvaffakiyet:** İsim Kökü
- **-siz:** İsimden isim yapım eki
- **-leş / -tir / -ici / -leş / -tir:** Yapım ekleri zinciri
- **-i-ver:** Tezlik birleşik fiil
- **-eme:** Yeterlilik olumsuzu
- **-y-ebil:** Yeterlilik fiili
- **-ecek:** Sıfat fiil (Adlaşmış)
- **-ler-imiz-den:** Çoğul + İyelik + Ayrılma
- **-miş-siniz:** Ek fiil + Kişi eki
- **-cesine:** Eşitlik/Zarf türeten ek

# Kelime Türleri: İsimler

Somut ve soyut varlıkları karşılayan, cümlede ad unsuru olarak görev yapan kelimelerdir.

## İsim Tamlamaları

Bir ismin başka bir isimle anlam ilişkisi kurarak oluşturduğu gruptur.

### BELİRTİLİ TAMLAMA

(Tamlayan ilgi eki, tamlanan iyelik eki alır. Belirlilik taşır.)

*ev-in kapı-sı*  
*okul-un yol-u*

### BELİRTİSİZ TAMLAMA

(Sadece tamlanan ek alır. Genel anlam taşır ve birleşik kelime üretir.)

*ev kapı-sı*  
*buzdolab-ı, ayva tatlı-sı*

# Kelime Türleri: Sıfatlar

Bir ismin niteliğini veya özelliğini gösteren, daima ismin önünde yer alan kelimelerdir.

## 1. Niteleme Sıfatları

İsmin durumunu, rengini, biçimini belirtir.

**Güzel** çocuk, **sarı** yaprak.

Derecelendirilebilirler: **daha güzel** çocuk, **en güzel** çocuk.

## 2. Belirtme Sıfatları

- **İşaret:** bu, şu, o kitap
- **Sayı:** iki gün, binde beş pay
- **Soru:** kaç gün, nasıl yol
- **Belirsizlik:** kimi zaman, bazı günler

Sıfatlar çekim eki almazlar. Alırlarsa isme dönüşürler (Adlaşmış Sıfat):  
"Sarışın **çocuğu** tanıyorum" -> "Sarışını tanıyorum"

# Zarflar ve Zamirler (Adıllar)

## Zarflar (Belirteçler)

Fiilleri, sıfatları veya kendi türünden sözcükleri zaman, yer, durum, miktar yönünden niteleyen kelimelerdir.

- **Dün** geldi. (Zaman)
- **Hızlı** koşuyor. (Durum)
- **Sabahtan beri** uğraşıyor.

## Zamirler (Adıllar)

İsim olmadıkları hâlde ismin yerini tutan kelimelerdir.

- **Kişi:** ben, sen, o, biz, siz...
- **Dönüşlülük:** kendi-m, kendi-si
- **İşaret:** bu, şu, öteki, diğeri
- **Belirsizlik:** herkes, bazıları, kimse

**Dikkat:** Kişi zamirleri iyelik eki alamaz (istisna: "ben-im", "biz-im" ilgi eki görevindedir). Zamirler isim çekim eklerini alırken kök değişimi yaşayabilir (ben -> b-a-na).

# Bağlaçlar

Tek başlarına anlamı olmayan, kelimeleri, öbekleri ve cümleleri birbirine bağlayan sözcüklerdir. Çekim eki almazlar.

## Sık Karıştırılan Bağlaçlar

| KELİME          | DURUM VE AYIRT ETME YÖNTEMİ                                                                                                                                           |
|-----------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| İLE             | Yerine <b>"ve"</b> konulabiliyorsa BAĞLAÇ, konulamıyorsa EDATTIR.<br><i>Amcası ile (ve) halası geldi (Bağlaç).</i><br><i>Bu para ile (ve olmaz) geçinemem (Edat).</i> |
| ANCAK<br>YALNIZ | "Sadece" anlamındaysa EDAT,<br>"ama, fakat" anlamındaysa BAĞLAÇTIR.<br><i>Yalnız onu sevdim (Edat). Gittim yalnız onu bulamadım (Bağlaç).</i>                         |
| Kİ / DE         | Bağlaç olan "ki" ve "de" daima <b>ayrı</b> yazılır.<br><i>Canı sıkılmış <b>ki</b> gelmedi. Ben <b>de</b> okudum.</i>                                                  |

# Fiilimsiler (Eylemsiler)

Fiil kök veya gövdelerinden türeyen ancak fiil gibi çekimlenemeyen, cümlede isim, sıfat ve zarf görevi üstlenen yan cümlecik kurucularıdır.

## İSİM-FIİL (MASTAR)

Ekler: **-ma, -ış, -mak**

"Gel-**me**-yi çok istedim."

"Kitap oku-**mak** güzeldir."

\*Olumsuzluk eki "-ma" ile karıştırılmamalı.

Kalıcı ad yapabilir (dolma, danışma).

## SIFAT-FIİL (ORTAÇ)

Ekler: **-an, -ası, -mez, -ar, -dik, -ecek, -miş**

"Kışta aç-**an** çiçekler."

"Bilinme-**dik** fıkralar."

\*İsim düşerse adlaşmış sıfat fiil olurlar.

## ZARF-FIİL (BAĞFIİL)

Ekler: **-ınca, -dıkça, -madan, -ıp, -arak...**

"Kapıyı aç-**ınca** gördüm."

"Çalış-**madan** kazanamazsın."

\*Cümlede daima zarf tümleci olurlar.

# Anadolu Ağızlarında Güzel Adlandırma

Söylenmesi uygun olmayan, korkulan veya hoş karşılanmayan terimlerin yerine kullanılan daha yumuşak sözcüklerdir (Ölçünlü dil örneği: *kör* -> *görme engelli*).

## Kişisel Özellikler İçin

- **halından haybatlı**: Sonradan görme, görgüsüz
- **dıldak / sası**: Boş ve çok konuşan
- **gök gömedik**: Kendini öven, kibirli
- **çepildekli**: Dağınık, beceriksiz, pasaklı
- **çeneşirmiş**: Ukala, her şeye karışan

## Hayvanlar ve Diğerleri İçin

- **guyruklu / kötü böcü**: Akrep
- **sarıKız**: İnek
- **geciguşu / garannıkguşu**: Yarasa
- **adıbatası**: Köstebek / Verem hastalığı
- **cin**: Evden ırak, üç harfli

\*Kaynak: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz (Türkiye Türkçesi Grameri), Sevda Eratalay (Anadolu Ağızlarında Güzel Adlandırma)